VERSLAG VAN EEN EXCURSIE NAAR KONIGSLUTTER

door W. F. Anderson

Data: 27, 28, 29, 30, 31 juli en 1 augustus 1959.
Aantal afgelegde kilometers: 1015.
Leider: W.F. Anderson.
Vervoermiddel: Bus Twentsche Electrische Tramwegmaatschappij met 40 zitplaatsen.
Chauffeur: H. Rekers.
Kostprijs: ƒ 98,--.
Aantal deelnemers 33, te weten: Th. van Aerde, W.F. Anderson, Mevr. W.H. Anderson-Maiwald, L.C. Breebaart, Mevr. V.R. Boreel-Bright, Mevr. A. Bult-Boerma, Dr F. Bult, Mej. L. Bult, J. van der Burgh, Mevr. Claringbould, Mr J.E. Claringbould, H.J. van Eekeren, Mej. M. van Eekeren, C. de Graaf, Mevr. J.C. 't Hooft-Vissering, W. van Houtum, Mevr. E.W.A. van Houtum-Hekel, G. Kortenbout van der Sluijs, Mevr. J.Z. Lap-Beerman, P. van der Lijn, Mevr. G. Nagel-Medema, H. Rekers, P.J. Roefstra, H.D. Schornagel, Mevr. Schornagel, J. Schornagel, Dr W.G.N. van der Sleen, Mevr. M.G.A. van der Sleen-van Wessum, M. de Smit, Mevr. R. de Smit-Bunkenburg, W. Vasbinder, Dr A.J. Westerman-Holstijn, Mevr. E. Westerman Holstijn-Vissering.

MAANDAG

Op 27 juli 1959 was er weer het prettig weerzien voor het station te Hengelo. Merendeels oude kennissen.De enkele nieuwe deelnemers zijn spoedig geincorporeerd. Het is prachtig, zelfs erg warm weer, hoe kan het ook anders deze zomer. Op de seconde nauwkeurig brengt de heer Rekers de bus op gang voor de verre reis naar Königslutter. In Oldenzaal wordt nog even gestopt om een onwillige achtergebleven regenjas van de heer van der Lijn mee te nemen. De tocht voert ons langs Bentheim-Ochtrup-Burgsteinfurt naar Münster. Hier is het opletten om de juiste weg naar Rheda te vinden, dat voor ons de toegang tot de autobahn is. Als we de stad Münster goed en wel achter ons hebben wordt er omgezien naar een gelegenheid om ons twaalfuurtje te nuttigen. We komen terecht in een soort grote uitspanning, waar het wemelt van geuniformeerde mannen, die hier samenscholen, met de kennelijke bedoeling een schuttersfeest te gaan vieren. Ons verblijf alhier wordt opgevrolijkt door schetterende muziekstukjes van een fanfarekorps, dat zich tussen het groene lover doet horen. Nu is het echter zaak zo

vlug mogelijk de autobahn te bereiken, maar hierin wordt de heer Rekers bemoeilijkt door nog al tijdrovende wegomleggingen. Maar eindelijk is het dan zo ver en nu krijgen we toch werkelijk de indruk, dat we met grote snelheid naar ons reisdoel onderweg zijn. De leider deelt een door hem samengestelde geologische kaart van de Elm rond. Deze kaart is met voorbeeldige vlijt ingekleurd door een jeugdvereniging te Oldenzaal, zodat deze hierdoor nog op tijd klaar is gekomen.

Bij Bielefeld zien we het Teutoburgerwoud voor ons oprijzen. Nu rijden we weldra tussen de rotsen in een geaccidenteerd terrein. We bevinden ons in het gebied, dat we tijdens de Tecklenburgexcursie in 1956 bezochten (Bünde o.a.). Bij Dehme rijden we over de Wezer. Ook hier waren we al eens eerder en wel toen we tijdens de Schledehausenexcursie in 1957, de Porta en Oberkirchen bezochten. Nu draait de weg naar het oosten en weldra zijn we al weer in het ons bekende Deistergebied, dat we tijdens de Springeexcursie doorkruisten. Het lange monotone voortbrommen langs de autobahn oefent een slaapverwekkende invloed uit en de eerst zo levendige gesprekken beginnen te verstommen. Dit is niet naar de zin van de weerbarstige regenjas van de heer van der Lijn, die haar ligplaats in het bagagenet verlaat, sierlijk naar beneden zweeft en een tweetal dameshoofden gaat omhullen, hetgeen aanleiding is tot hervatting van de gesprekken, temeer nu we zien, dat we de stad Hannover beginnen te naderen.

Dank zij het straffe tempo, dat de heer Rekers heeft weten te onderhouden, is er tijd gewonnen, zodat het mogelijk blijkt na Hannover nog even ergens aan te leggen. Als we uitgestapt zijn, staan we verbaasd over een bijna vergeten natuurverschijnsel. Na maanden droogte vallen er enige microscopisch kleine regendruppeltjes. Het is hier goed vertoeven aan het water. Zo denken talloze wespen er echter ook over, die grote belangstelling voor onze limonadeflessen hebben. Zo dicht bij het doel, beginnen we thans naar het einde van onze reis te verlangen. Precies op tijd doen we onze intocht in het oude schilderachtige stadje Königslutter en stoppen voor ons hoofdkwartier, hotel Stadkeller, nog onbewust van de grootse ontvangst, die ons hier deze avond ten deel zal vallen.

Na het diner verzamelen we ons in de conversatiezaal. Te 8 uur komen de heer en mevrouw Klages en Mej. Friedrich binnen en maken kennis met het gezelschap. Nu verschijnt er een fantastisch mooie "Tagungsmappe". De samenstelling daarvan heeft de heer Klages maanden van voorbereiding gekost. Een speciaal, ter gelegenheid van ons bezoek door de stad Königslutter vervaardigde map, versierd met een opdracht, een fraaie tekening van de Dom en het stadswapen in kleuren, wordt aan ons uitgereikt. De map blijkt stampvol te zitten met fraaie brochures en kaarten, allen betrekking hebbende op Königslutter en omgeving en gegevens bevattende ten dienste van de excursies. Nog is aan de verrassingen geen einde, want nu laat de heer Klages fraaie monsterdozen met Salzgittererts uitdelen, waarbij zich een volledige schematische voorstelling van de staalbereiding uit het Salzgittererts bevindt. Onzerzijds wordt een zeldzaam uitverkocht geologisch werk van Harbort over de Elm aangeboden, verder een Zeeëgel met belemniet zittend in vuursteen en een ammoniet van het eiland Timor. De heer Vasbinder deelt Groninger koeken uit.

Inmiddels zijn verschillende autoriteiten binnengekomen om het gezelschap te begroeten. Ons wordt medegedeeld, dat we deze avond de gasten van de stad Königslutter zijn, waarop onmiddellijk een kelner rondgaat om naar onze wensen te informeren. De begroeting door de autoriteiten is allerhartelijkst. We voelen ons weldra geheel thuis en de sfeer is bepaald gemoedelijk hartelijk. Nu beginnen de toespraken. Stadtdirektor Dr Heinrich Gremmels heet ons

Stadtdirektor Dr. Gremmels spreekt.
Van links naar rechts Hr. van der Lijn, Dr. Gremmels, Verwaltungspräsident Dr. Knost, Regierungspräsident A.D. Hamann, Hr. Klages, Mevr. Anderson, Frl. Friederich, Kreisverwaltungsdirektor Diederichs, Mevr. Klages.

Foto v. Houtum

namens de stad Königslutter welkom. Voorts is ter begroeting aanwezig Verwaltungspräsident Dr. Knost, vergezeld door Kreisverwaltungsdirektor Walter Diederichs,die hierna het woord neemt en een toelichting geeft over de tegenwoordiger situatie, zoals deze voor dit gebied is geworden door de verdeling van Duitsland in een oostelijke en een westelijke zône. Ter verduidelijking hiervan wordt aan ieder onzer een uitgave van het Bundesministerium für Gesamtdeutschen Fragen rondgereikt, die dit probleem behandelt. Speciaal uit Norderney is overgekomen Regierungspräsident i.R. Ludwig Hamann,voorzitter van de duits-nederlandse vereniging en commandeur in de orde van Oranje-Nassau.

Daarna neemt het woord, de heer Otto Klages, vice-voorzitter van de Vereinigung der Freunde der Mineralogie und Geologie.Eerst leest hij een in hartelijke bewoordingen gesteld telegram voor, afgezonden door Dr Lieber, voorzitter van de V.F.G.M.

Vervolgens geeft de heer Klages een inleiding over de geologie van de omgeving van Königslutter. Onderwijl flitst het licht van een persfotograaf die ook al aanwezig blijkt te zijn. Hierna spreekt de heer Hamann nog enige begroetingswoorden.Deze toespraken worden beantwoord door de heren Anderson en Kortenbout van der Sluijs.

We blijven nog lang bijeen in het zaaltje waar de temperatuur inmiddels tot kookhitte is gestegen. Onder de indruk van deze onverwachte ontvangst met deze overvloed van aardige attenties, zoeken we tenslotte onze kamers op. De heer Anderson heeft een collectie modellen van voorwereldlijke beesten van mevr. Westerman Holstijn gekregen, welke aardige verrassing op hoge prijs wordt gesteld.

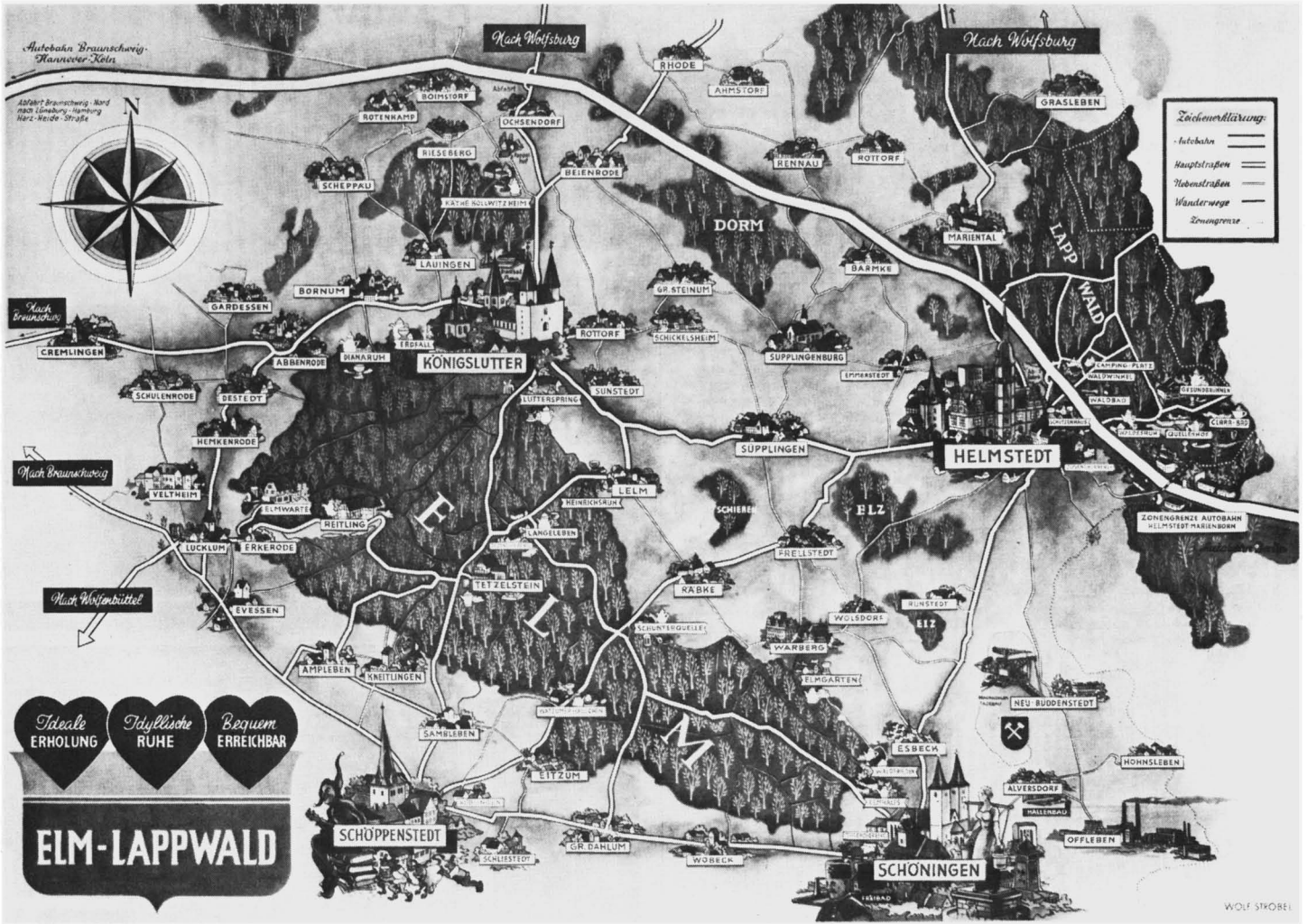
DINSDAG

Encrinus liliiformis Lam.

Stipt op tijd verschijnt ieder aan het ontbijt. Aan de overkant van het marktplein is een boekhandel, waar een krant voor het raam hangt. Enige vroege wandelaars hebben ontdekt, dat ons bezoek reeds in extenso in de krant vermeld staat met een foto er bij.

Tegen negen uur verschijnen de heer en mevr. Klages en nemen voor in de bus plaats.Met hen is een prettige reisgenoot medegekomen,de tienjarige Reinhard Büssung, maar hoewel nog jong, reeds met een intense belangstelling voor geologie behept. Klokslag negen uur vertrekt de bus uit

Autobahn Braunschweig-Hannover-Köln
Nach Wolfsburg
Nach Wolfsburg
Abfahrt Braunschweig-Nord nach Lüneburg-Hamburg Harz-Heide-Straße
N
Zeichenerklärung:
Autobahn
Hauptstraßen
Nebenstraßen
Wanderwege
Zonengrenze
RHODE
AHMSTORF
GRASLEBEN
BOIMSTORF
ROTENKAMP
OCHSENDORF
RIESEBERG
BEIENRODE
RENNAU
ROTTORF
SCHEPPAU
KÄTHE KOLLWITZ HEIM
DORM
MARIENTAL
LAPP WALD
LAUINGEN
BARMKE
GR. STEINUM
BORNUM
GARDESSEN
Nach Braunschweig
CREMLINGEN
ABBENRODE
DIANARUH
ERDFALL
KÖNIGSLUTTER
ROTTORF
SCHICKELSHEIM
SUPPLINGENBURG
EMMENSTEDT
CAMPING PLATZ
WALDSCHÄNKE
WALDBAD
GESUNDBRUNNEN
SCHULENRODE
BESTEDT
LUTTERSPRING
SÜNSTEDT
HEMKENRODE
SUPPLINGEN
HELMSTEDT
Nach Braunschweig
VELTHEIM
ELMWARTE
REITLING
LELM
HEINRICHSRUH
SCHIERE
ELZ
ZONENGRENZE AUTOBAHN HELMSTEDT MARIENBORN
LUCKLUM
ERKERODE
LANGELEBEN
FREILSTEDT
TET ZELSTEIN
RÄBKE
Nach Wolfenbüttel
EVESSEN
SCHUNTERQUELLE
WOLSDORF
RUNSTEDT
ELZ
WARBERG
AMPLEBEN
KNEITLINGEN
ELMGARTEN
NEU-BUDDENSTEDT
SAMLEBEN
ESBECK
HOHNSLEBEN
EITZUM
ALVERSDORF
HALLENBAU
SCHÖPPENSTEDT
GR. DAHLUM
WOBECK
OFFLEBEN
SCHÖNINGEN
Ideale ERHOLUNG
Idyllische RUHE
Bequem ERREICHBAR
ELM-LAPPWALD
WOLF STROBEL

Königslutter en weldra rijden we door de prachtige beukenbossen van het Elmgebergte.De Elm vormt de hoogste en grootste gebergteketen van de hercynische Trias-anticlinaal tussen de Harz en de Flechtinger heuvelreeks. Breed is hij ongeveer 12 km en zijn lengte bedraagt ongeveer 25 km. Van zijn hoogste punt, ongeveer van de Elmwarte, heeft men een overzicht over het mesozoische Maagdenburg-Halberstadter-bekken.

In het zuidwesten ziet men de Harz met als hoogste top de reusachtige Brocken (1142 m). Vanaf de noordrand van de Elm ziet men over het Lappwald heen tot aan de paleozoische hoogterug van Flechtingen. Het woud dat de Elm bedekt behoort tot de schoonste en grootste aaneengesloten beukenwouden van Noord-Duitsland. De naam Elm zou, naar men zegt, van helm afkomstig zijn, omdat hij uit de verte gezien, overal als een helm boven zijn omgeving uitsteekt.In de kern van de Elm-anticlinaal komt Boven Bontzandsteen (Röt) aan de oppervlakte. Het centrale gedeelte van de Elm wordt door afzettingen van de Onder- en Midden Muschelkalk gevormd. De hellingen van de Elm worden gevormd door Boven Muschelkalk en Keuper. De ontplooiing van de Elm geschiedde langzamerhand en begon aan het einde van de Juratijd en ging voort gedurende de Krijt-periode tot in het jongste Tertiair.

Weldra hebben we nu de eerste groeve bereikt, de steengroeve "am Butterberg". De Onder Muschelkalk en de Wellenkalk zijn hier ontwikkeld. De dikte varieert van 100 tot 120 m. Hij bestaat in hoofdzaak uit mergelschalies en golvende, dunplatige knobbelige, kalken, die bij verwering tot scherven uiteenvallen. Schaumkalk komt in vaste banken voor. Verder komen tot 20 cm dikke kalkbanken voor, die geheel gevuld zijn met steenkernen van gastropoden en Lamellibranchiaten (Myophorien). De Schaumkalk is een voortreffelijk gesteente voor de bouwnijverheid. De Wellenkalk valt terstond in het oog door de talrijke onregelmatige, kronkelende opwelvingen van Rhizocorallium Commune. Overigens is de Wellenkalk zeer arm aan fossielen. De Schaumkalkbanken zijn er daarentegen vol van, waarbij in het bijzonder genoemd kunnen worden: Terebratula vulgaris, Ostrea sp., Pecten discites, Myophoria vulgaris, Myophoria laevigata. Myophoria orbicularis, Myophoria ovata, Myophoria elegans, Gervilleia costata, Gervilleia mytiloides, Lima lineata, Myacites musculoides, Nucula Goldfussi, Undularia scalata, Tellina edentula, Naticopsis sp., Placodus sp., Nothosaurus sp., en grote steenkernen van gastropoden. Als zeldzame bijzonderheid heeft de heer Klages hier eens een kleine sierlijke kelk van een zeelelie met steel gevonden,welke een violette kleur had. Een Encrinus liliiformis, zoals deze in Erkerode voorkomen, werd tot nu toe niet gevonden.

Het is gloeiend heet in de groeve, maar er worden volop fossielen gevonden, waarvan de gastropoden wel de mooiste zijn.

Slechts aarzelend wordt gevolg gegeven aan het dringend verzoek weer in de bus plaats te nemen. De tocht door de beukenbossen is een heerlijke verkoeling. Bij Erkerode bereiken we de noordwestelijke rand van de Elm. Wij bevinden ons hier bij de klassieke vindplaats van de zeelelie Encrinus liliiformis, dus in het onderste gedeelte van de Boven Muschelkalk, de Trochiten- of Crinoidenkalk geheten. Dit gesteente is een organogene kalk, geheel gevuld met stengelleden van de zeelelie Encrinus liliiformis (Bonifacius penningen). De kelken van de zeeleliën worden veel zeldzamer gevonden en tegenwoordig haast nooit, omdat vele steengroeven op twee na geheel buiten bedrijf zijn. Verder worden er nog de volgende fossielen gevonden: Lima striata, Myophoria sp., Ostrea, Gastropoden, beenderen van Nothosaurus, tanden van Placodus gigas enz.Van het bovenste gedeelte van de Boven Muschelkalk, dus de zg. Tonplattenschichten zijn hier slechts de alleronderste lagen aangesneden. Zij bevatten Gervilleia socialis, Terebratula

vulgaris, Pecten, Mytilus en Ceratiten.

We dalen in de ganzepas in de groeve af en het duurt niet lang of een daverende juichkreet van de heer Klages weerklinkt, die een prachtige kelk van een zeelelie heeft gevonden. Dat smaakt naar meer en ieder kalksteenbrok wordt nu stuk voor stuk zorgvuldig bekeken en gelukkig worden er nog enige van deze zeldzame kelken gevonden.

Na ons vertrek van hier, houden we halt bij "am Reitling". We dringen enkele schreden in het bos door en maken hier kennis met de Boven Bontzandsteen of Röt. Deze formatie is echter niet uit zandsteen maar uit mergelige klei van groene tot rode kleur samengesteld. Bijzonder karakteristiek zijn de bandjes van fraaie vezelgips, die we hierin aantreffen.

Nu wordt het tijd voor de middagpauze en we rijden daartoe naar het café Tetzelstein. Hier staat een eenvoudig gedenkteken ter herinnering aan het feit dat hier de aflaatprediker Tetzel is vermoord.Het is hier heerlijk zitten onder de bomen waar zich echter talloze wespen ophouden die ons echter gelukkig geen kwaad doen. Van deze gelegenheid wordt gebruik gemaakt de heer Klages een boek over de droogmakerij van de

Foto boven:
Erkerode. P. van der Lijn in actie.
Foto mej. Bult

Foto onder:
Tetzelstein. Bekijken van de cadeaux.
Foto v. Houtum

Zuiderzee aan te bieden, voorzien van al onze handtekeningen. Mevrouw Klages krijgt een fraaie hoofddoek bedekt met Nederlandse stadsgezichten.

Nadat we hier onze lunchpakketten genuttigd hebben, vertrekken we naar de steengroeve bij Schöningen am Elm. Langs een meer dan honderd treden tellende trap dalen we in deze groeve af. De Boven Muschelkalk is hier in zijn bovenste lagen de Ceratiten- of Tonplattenschichten, buitengewoon fraai ontsloten. De kalksteen wordt hoofdzakelijk voor de fabricage van cement gewonnen. De ceratitenschichten bestaan uit 2 cm tot 0,5 m dikke lagen van een dichte, dikwijls kristallijne kalk, die in frisse toestand een blauwgrauwe kleur bezit, met veel ingebedde schalen van schelpen en Ceratiten. Men kan deze fossielen alleen uit verweerde kalk verzamelen. Het is onmogelijk ze uit het gesteente te prepareren. Men vindt hier: Nautilus bidorsatus, Ceratites nodosus, Ceratites spinosus, Ceratites semipartitus, Ceratites compressus, Lima striata, Pecten discites, Pecten laevigatus, Myophoria simplex, Gervilleia socialis, Terebratula vulgaris, Chemnitz scalata enz.

De heer de Smit doet hier de vondst van de dag:een zeer kleine zeester wordt door hem opgemerkt in een kalkbrok! De doorgewinterde geoloog Klages, die deze ontsluiting reeds 40 jaar bezoekt, had het dier nog nimmer gevonden. Dat de heer de Smit zijn belangrijke vondst zonder bedenken terstond aan de heer Klages schenkt, is een voortreffelijke geste, die door de heer Klages op hoge prijs wordt gesteld en door ons met bijval wordt begroet. We vertrekken weer en naderen nu het stadje Schöningen, dat een Saline bezit,welke zout onttrekt aan de Rötafzettingen in de ondergrond! In het stadje rijden we voorbij het mooie standbeeld van de waterdraagster, typerend beeld voor dit plaatsje, dat eeuwenlang met drinkwatergebrek te kampen had.

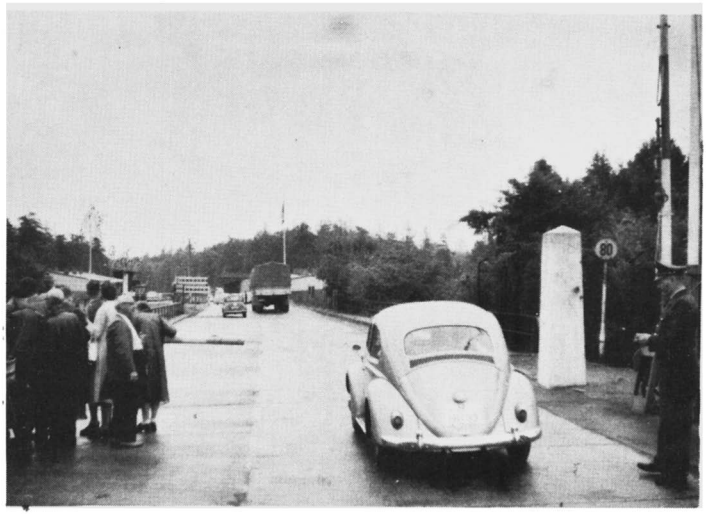
Op de terugweg naar huis werpen we bij Neu-Büddenstedt nog een blik in de onvoorstelbaar grote bruinkoolgroeven. In de gapende afgrond zien wij de reusachtige graafmachines en treinen niet groter dan speelgoedfiguurtjes. Na het diner verzamelen we ons in de steenhouwervakschool waar de heer Hamann een lezing houdt voor de volksuniversiteit Königslutter over het onderwerp: "de kulturele betrekkingen tussen Nederland en de Bondsrepubliek". De heer Hamann wijst er op dat Nederland de beste afnemer is van Duitsland en hiermede vóór Frankrijk, Engeland en de U.S.A. komt. In het bijzonder bracht de spreker als typische Nederlandse eigenschappen, tolerantie, nuchter maathouden en persoonlijke vrijheidsdrang naar voren, die uit tal van voorbeelden, ontleend aan de geschiedenis worden toegelicht.

Tenslotte worden enige gedichten in het duits voorgelezen. Ter vergelijking worden deze zelfde gedichten daarna door mevrouw Westerman Holstijn in het nederlands voorgelezen. Het was een zeer boeiende avond. Aangezien het nog steeds zeer warm is, blijven we tot diep in de nacht vrolijk bijeen op het terras van Hotel Stadkeller.

WOENSDAG

Op de afgesproken tijd zijn allen weer in de bus present. In ons gezelschap bevinden zich thans niet alleen de heer en mevrouw Klages met Reinhard Büssing, maar ook de heer Hamann, Burgemeester Köhler, Dr Gremmels en de heer Reichelt uit Berlijn hebben zich thans bij het gezelschap gevoegd. Na enig passen en meten kan toch nog ieder een zitplaats krijgen. De lucht is thans betrokken en het motregent af en toe een beetje. In Gross Steinum wordt even stil gehouden om de tertiaire kwartsieten te bekijken. Vervolgens wordt als eerste voor deze dag de ontsluiting bij de zoutschacht te Beienrode am Dorm bezocht. De niet meer in gebruik zijnde fabrieksgebouwen worden hier bewaakt door een troep ganzen

die ons snaterend tegemoet komt. De Dorm is een anticlinaal opgebouwd uit gesteenten van de Trias en is rondom omgeven door breuken. De oudste lagen, dus de plaats waar wij ons nu bevinden, komen aan het noordwestelijk einde van deze heuvelrug aan de oppervlakte. Het is de Onder Bontzandsteen, bestaande uit glimmerrijke fijnzandige letten en kleien met kalkzandstenen van grauwe roodachtige kleur. Hierin komen prachtige golfsporen en droogscheuren voor. Kentekenend voor de Onder Bontzandsteen hier ter plaatse zijn de Rogensteinhorizonten. De Rogenstein die tot het noordelijk voorland van de Harz beperkt is, bestaat uit een opeenhoping van Kalkoölithen, die door een zandig-kalkig bindmiddel zijn verkit. De oölithen afzonderlijk vertonen een concentrisch-schalige opbouw met een fraaie radiale structuur. Stromatolithen komen hier zeer mooi ontwikkeld voor. Fossielen zijn zeldzaam. In plaats daarvan vinden we platen met afdrukken van regendruppels, die voor meer dan 200 millioen jaar van de hemel vielen. De schachtbouwwerken behoren tot een stilgelegde kalimijn, die in de diepte uit de Zechstein, steenzout en kalizout ontgon. Beladen met prachtige stukken rogenstein en anhydriet wordt de bus wordt bestegen. In verband met de minder gunstige weersomstandigheden wordt besloten nu eerst onze middagpauze te gaan houden in het restaurant aan de zônegrens te Helmstedt.

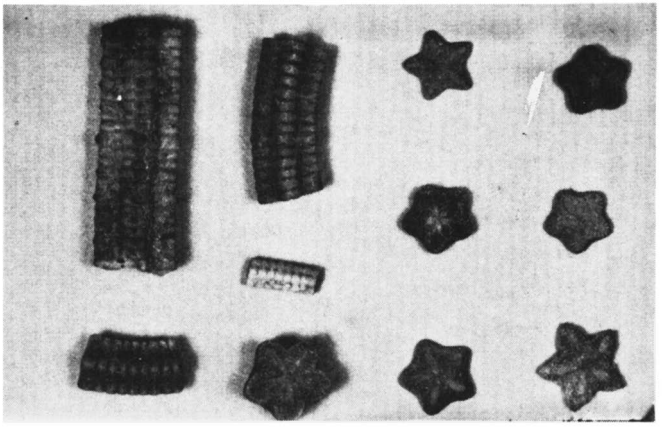
Grens bij Helmstedt.

Foto Vasbinder

Hier wordt door de heren Köhler en Gremmels een speciale bezichtiging van de situatie daar ter plaatse voor ons gearrangeerd. Uiterst voorkomend worden we door een douaneambtenaar rondgeleid en ondergaan de beklemming van het besef hier aan de rand van het vrije Europa te staan. We zien aan de andere zijde draadversperringen, doodlopende wegen, omgeploegde stroken en dreigende wachttorens.

Van hier gaat het nu via Helmstedt naar de groeve van de steenbakkerij Lehrmann am Schwarzen Berge. Hier vinden wij de grens van de Lias met de Rhätkeuper. De dikbankige zandsteen uit de Rhät vertoont prachtige golfsporen en kruipsporen. Dun-gelaagde, glimmerrijke zandstenen vormen de overgang tot de Psilonoten en Angulatenzône van de Onderste Lias. Hierin bevinden zich kleiijzersteenbanken van ongekende hardheid, die stampvol schelpen zitten. De tot de Angulatenzône behorende zandstenen zijn bezaaid met kleine gastropoden, Lamellibranchiaten, Pentracrinus-steelleden, haaientanden en schelpgruis. Schelpenbreccies komen veelvul-

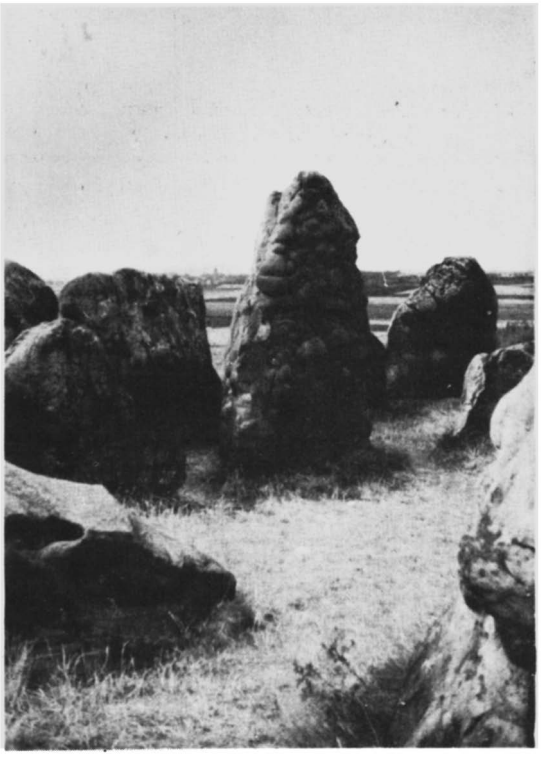
dig voor; bij het stukslaan van de kalkzandstenen zijn ammonieten te vinden, zoals Psiloceras Johnstoni, Psiloceras laqueolus, Schlotheimia angulata etc. De heer Kortenbout van der Sluijs geeft hier weer een staaltje van zijn fabelachtig speurvermogen en komt met een enorm blok gesteente aanzeulen waarop zich maar liefst drie mooie zeesterren bevinden. Als laatste ontsluiting voor deze dag staat nu nog op het programma, de ijzerertsgroeve bij Rottorf am Klei.De ijzerertsen van de Kleiberg behoren tot de Jamesonizône dus tot de Midden Lias. Het is een oölitisch bruinijzererts (niet roodijzererts, aangezien het bij krassen een bruine streep geeft) met een Fe-gehalte van ongeveer 30%. Het betreft hier waterarme hydroxydverbindingen. De groene kleur van de klei-ijzersteen overweegt in de diepere lagen (ijzeroxyduul). De rode oxydkleur vindt men echter dikwijls met de oxyduulkleur in één en dezelfde bank verenigd.Boven de Jamesonilagen liggen tot 1 cm dikke lichtgekleurde kleischalies resp. mergellagen, die tot de Capricornerschichten behoren. De Jamesonilagen bevatten een ongelooflijke hoeveelheid van fossielen, zoals: Belemniten, Nautiliden, Ammoniten, Gastropoden, Brachiopoden Lamellibranchiaten, Serpula, Pentaoriniden, Sponsen en Koralen.

Pentacrinus basaltiformis Miller en P. subangularis Miller van Rottorf am Klei. Foto v. Houtum

Ook voor deze groeve is volop tijd uitgetrokken om er in alle gemoedsrust te kunnen zoeken. Als kippen scharrelen we tussen de bosjes en pikken de aardige kleine fossielen bij tientallen van de bodem op. De weersomstandigheden zijn weer ideaal te noemen.
Op de terugweg worden nog de op de top van de St. Annenberg gelegen Lübbensteine bezocht. Het is een oud Hunnebed, bestaande uit 44 geweldige Tertiairkwartsietblokken, dat hier boven ongetwijfeld door mensenhand is opgebouwd, omdat er onder een 3 m dikke grindlaag uit het pleistoceen ligt waaronder het groenzand van het marine Onder Oligoceen volgt. Het is bijzonder opvallend dat dit hunnebed uitsluitend uit Tertiairkwartsieten is opgebouwd geweldige blokken waarvan de grootste de volgende maten bezit: 2.60 : 1.60 : 0.80 m. Dergelijke Kwartsieten zijn tegenwoordig in de gehele omgeving niet meer in situ aan te treffen. Ze moeten destijds door mensenhand op St. Annenberg zijn gesleept. Vlak aan de weg ligt een tweede, vrijwel geheel verwoest graf, waarvan nog 25 Tertiairkwartsietblokken voorhanden zijn. De kwartsieten zijn van een wonderlijke knollige opbouw met een grillig lijnenspel als van een legkaart, waar toch ook weer een wondermooie byzarre regelmaat in te bespeuren valt.

Tegen zes uur wordt Königslutter weer bereikt. Deze avond is weer een deel van ons gezelschap,evenals alle voorgaande avonden, de gast van de heer en mevrouw Klages, waarbij de wereldberoemde collectie Klages wordt getoond. Eerst wordt ons een van zijn laatste geniale invallen getoond.Stel u voor een tafelblad louter

bestaande uit noordelijke zwerfstenen, granieten, porfieren enz. Daartoe werden door hem stenen ter grootte van 5 cm in witte cement gebed waarna alles spiegelglad gepolijst werd. De avond doorgebracht in de collectie Klages zal ieder wel onvergetelijk blijven. Het is onbegonnen werk hier een verslag van te geven. Men valt van de ene verbazing in de andere en het oog gaat te gast aan de meest ongelofelijke natuurwonderen. Denkt u slechts aan de prachtige vitrine met de honderden zeelelie-kelken. Nadenkend over al dit schoons keren we in de late avond door de stille straatjes van Königslutter naar ons hotel terug.

DONDERDAG

Wederom meldden de ochtendbladen onze verdere avonturen, er stond zelfs een plaatje bij, waarop men ons in actie in een steengroeve zag. Onze eerste

Foto boven:
Lübbensteine

Foto Vasbinder

Foto onder:
Hr. Klages toont zijn verzameling.

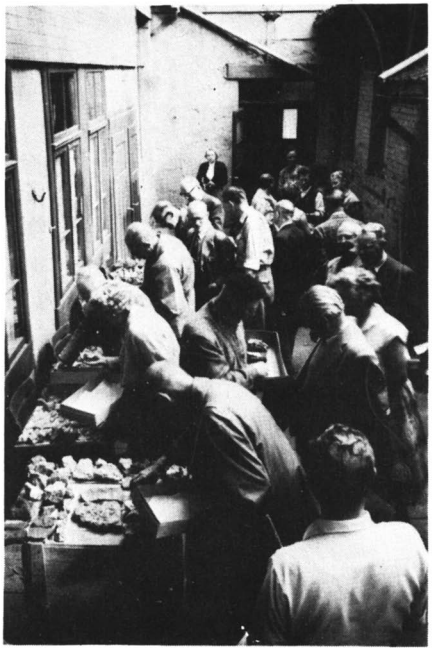
Foto v. Houtum

gang deze morgen is naar het huis van de heer en mevrouw Klages. Reeds maanden van te voren was de heer Klages aan het verzamelen voor ons geweest om toch vooral te voorkomen, dat we met lege handen naar huis zouden moeten gaan.

Daarbij waren wondermooie stukken, dikwijls meer dan honderd pond zwaar en bestemd voor het geologisch museum te Leiden. Het was een heel karwei voor de heren Rekers en Kortenbout van der Sluijs om al deze enorm zware stukken in de bus te sjouwen en daar op te slaan. Voor ons lagen er meer dan 350 fraaie handstukken van gesteenten gereed, compleet met etiket. Alles lag op tafels,

in de mooie middeleeuwse tuin van de heer Klages uitgestald. Bovendien stonden er hele stapels kartonnen dozen gereed met touw en pakpapier, zodat zodra we onze keuze hadden bepaald, we onze nieuw verworven schatten meteen konden inpakken.

Verbijsterd door zoveel gulle hartelijkheid nemen we weer plaats in de bus en verlaten weldra de stad. Eerst wordt ons vanuit de bus het bovenkrijt van Boimstorf getoond, de thans geheel begroeide vindplaats van Griepenkerl. Daarna gaat de tocht naar Puritzmühle. Deze zandgroeve is zeer belangrijk voor de kennis van de herkomst van onze oostelijke zwerfstenen, welke zoals bekend, de eigenlijke bedoeling van deze en de voorgaande 3 excursies was.Welnu we vinden hier een gesteente gezelschap, dat als twee druppels water gelijkt op die welke we in het Oosten van ons land vinden. Ieder is nu door eigen aanschouwing overtuigd dat de bij ons gevonden Thüringerwoudporfieren voor minstens 80% niets met de Wezer te maken hebben maar langs een geheel andere transportweg tot ons zijn gekomen. Het ijzeren gordijn belet ons helaas die transportweg verder oostelijk te vervolgen. In dit gezelschap ontbreken natuurlijk gesteenten, die eerst later er onderweg in opgenomen zijn, zoals de krijtsponsen uit de omgeving van Hannover, de zandstenen Tempskyafragmenten van de Deister, de Malmkwartsieten van Uffeln, de Schilfzandsteen van Schledehausen, de Jura en Doggergesteenten en de Gildehauser zandsteen.

Stenenmarkt.

Foto v. Houtum

Van hier vertrekken we naar de kleigroeve bij Klein-Steimke. Hier zijn grijze kleien van het Onder Oligoceen ontsloten. Deze tertiaire kleien zijn slechts onduidelijk gelaagd en dikwijls zeer glimmerrijk. Versteningen zijn hier met uitzondering van resten van haaientanden nimmer gevonden. Daarentegen komen in bepaalde lagen zeer vele fraaie gipskristallen voor in de vorm van tweelingvergroeiingen. Prachtige zwaluwstaarten zijn geen zeldzaamheid. Phosphoritische geoden, waarvan de holten bekleed zijn met aragoniet, worden hier eveneens gevonden. Als we de groeve verlaten, ruist een kletterende regenbui op ons neer. We hebben dus verbazend geluk gehad, want nu is de vette klei in de groeve onbegaanbaar geworden en zouden de gipskristallen onvindbaar zijn geweest.

De middagpauze wordt gehouden in een prachtig hotel in de gloednieuwe volkswagenstad Wolfsburg. Dit is inderdaad een prachtige moderne stad. Ook de gebouwen van de Volkswagenfabriek, aan het Mittellandkanaal gelegen, zien er zeer imponerend uit. Na de bezichtiging van deze stad bezoeken we nog de zandgroeven van Velpke, die ook zeer interessant voor ons zijn, omdat we daardoor te zien krijgen hoe in deze contreien een noordelijk zwerfsteengezelschap is samengesteld. Ook het einde van deze dag vereent ons weer aan een gezellig diner.

VRIJDAG

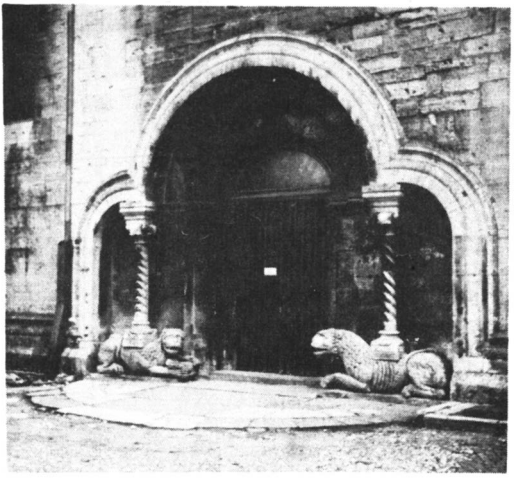
Helaas is de dag al weer aangebroken om afscheid te nemen van het ons zo dierbaar geworden stadje.

Dr Gremmels heeft terecht aangedrongen vooraf een bezoek aan de Domkerk niet te verzuimen. Inderdaad, men moet ook niet steeds gebogen over de aarde lopen te zoeken, de torens van de Domkerk wijzen in een tegengestelde richting. Zo stellen wij ons dan ook gaarne onder de leiding van dr Gremmels, kerkvoogd van deze imposante kerk, voor een rondleiding.

Passen en meten door Hr. Rekers.

Foto Anderson

Ingang Dom Königslutter.

Foto C. de Graaf

De kerk is in het jaar 1135 door keizer Lothar gesticht. In dat zelfde jaar verbleef de keizer ook in Italië, waarvandaan hij ook steen- en beeldhouwers medebracht. Het leeuwenportaal en de Jachtfries, welke de Apsis aan de buitenzijde siert, zijn kennelijk naar Italiaanse voorbeelden gemaakt, aangezien men dergelijke beeldhouwwerken ook aantreft in de uit het jaar 1132 stammende dom te Ferrara.

In de kerk bevindt zich het graf van keizer Lothar von Süpplingenburg en zijn gemalin keizerin Richenza; voorts het graf van zijn schoonzoon Heinrich der Stolze. Bij de kerk behoort ook nog een wondermooie kruisgang.

Daarna gaan we voor de laatste maal naar de Westernstrasze om onze hartelijke dank te vertolken voor de fantastische voorbereiding en uitvoering van deze onvergetelijke excursie. We hebben bloemen meegebracht en een luid gejuich gaat op als de heer en mevrouw Klages zich vertonen en het handen schudden schijnt schier geen einde te zullen nemen. Inmiddels heeft de heer Rekers ook niet stil gezeten. Hij stond voor de moeilijke taak al onze bagage in de bus onder te brengen.

De bus staat gereed. Uit het stadhuis komt dr Gremmels met het gouden boek der stad Königslutter en verzoekt ons allen onze handtekening hier in te plaatsen. Nu moeten we ons echter van Königslutter losmaken en na korte tijd stuiven we de autobahn op. In de buurt van Misburg verlaten we deze om nog weer eens naar hartelust op de sponsenjacht te gaan in de groeven van de gastvrije Teutoniawerke. Ook ditmaal wordt ons zoeken weer rijkelijk beloond en het kost de grootste moeite elk te bewegen om tegen het middaguur de groeve te verlaten. Evenals verleden jaar heeft

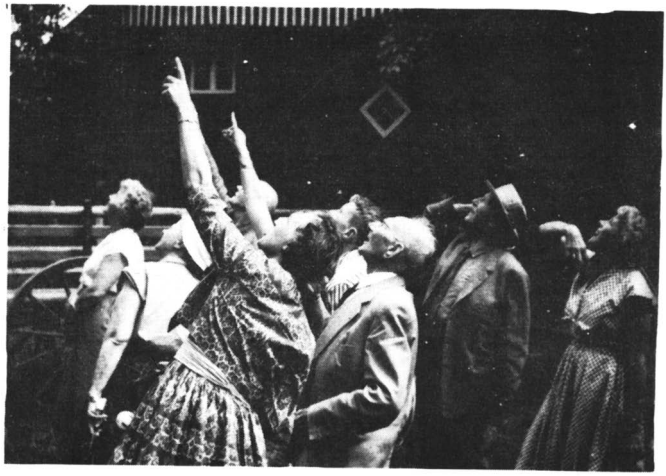
dr Weithase de aardige attentie ons namens de fabriek een uitstekende lunch aan te bieden. We vertellen over de enorme stenenvracht die we medevoeren. Eigenlijk moest je zoiets eens kunnen wegen. Dat kan zegt dr Weithase onmiddellijk en weldra zijn we met onze bus op weg en rijden een enorme fabriekshal binnen met drie weegbruggen.Onze bus staat daar maar kleintjes in deze grote hal waar een schemerig licht heerst. We bestijgen een trap naar het weegkantoor. Een verlichte schaal komt in beweging, er klinkt een geruis en de machine spuwt een weegbrief in viervoud uit. Gewicht 9750 kg. Het gewicht van de bus zonder bagage is ook bekend en bedraagt 7500 kg., zodat we dus 2250 kg. bagage meevoeren. Trek hier het gewicht van onze normale bagage af en men komt tot de conclusie dat we zeker minstens 1000 kg. stenen aan boord hebben. Na de lunch vervolgen we onze tocht naar Bückebrug, waar we de nacht in hotel Deutsches Haus zullen doorbrengen. Eerst staat echter nog een bezoek aan de beroemde verzameling van Wealdenfossielen, die door Ballerstedt bijeengebracht is, op het programma.

Deze unieke collectie wordt bewaard in het gymnasium Albertinum, maar bevindt zich helaas in een deerniswekkende toestand. Kwartiermakers van de bezettende mogendheden hebben deze collectie destijds uit het raam gesmeten, natuurlijk niet wetende, waar het eigenlijk om ging. Nu ligt alles door elkaar op een stoffige zolder.

De collectie is echter van een zodanige importantie, dat ze niet lang na ons bezoek aan het congres van de Deutsche Geologische Gesellschaft in dezelfde toestand is getoond. We zien prachtig bewaarde schedels van lang- en kortsnuitige krokodillen Macrorhynchus schaumburgensis en Macrorhynchus meyeri, Goniopholis pugnax en G. minor.

Ribben en wervels van Plesiosaurus degenhardti en meer of minder complete schildpadpantsers van Plesiochelys en Pleurosternum. Op het schoolplein staan opgesteld versteende voetsporen van Inguanodon. Een grapje betreffende de hardloperscapaciteiten van deze eerbiedwaardige beesten door de heer Claringbould doet in deze naargeestige knekelverzameling een gelach opgaan, dat haast geen einde meer schijnt te nemen.

Het diner, dat deze dag besluit, is heel gezellig en 's avonds gaan nog velen even het stadje verkennen.

Ooievaars! Foto genomen bij Broixten. Mevr. Nagel, Mevr. Westerman-Holstijn, Hr. de Graaf, Mevr. Schornagel, Jan Schornagel, P. van der Lijn, Hr. Claringbould, Mevr. 't Hooft.

Foto Schornagel

ZATERDAG

Deze morgen wordt eerst het slot bezichtigd, voormalige woonplaats van het vorstengeslacht Schaumburg-Lippe. We dwalen door waarlijk vorstelijke verblijven en balzalen. Ook zijn daar tal van antieke schilderijen, die de moeite waard zijn om te bezichtigen.

Daarna wordt via Minden over de ons zo bekende Bundesstrasze 65 de reis naar Bramsche voortgezet, waar traditiegetrouw het afscheidsdiner zal worden gebruikt.

In de buurt van Broixten wordt stil gehouden voor het nemen van een groepsfoto. Plotseling ontwaren we hoog in de lucht ooievaars, een aardig moment, dat door de heer Schornagel op de gevoelige plaat is vastgelegd. In Bramsche scharen we ons voor het laatst gemeenschappelijk om de dis. De heer van der Lijn houdt een tafelrede en ook de heer Kortenbout van der Sluijs voert het woord.

De heer Anderson wordt dank gebracht onder aanbieding van de laatste druk van het Keienboek, dat op de eerste bladzijde alle namen van de deelnemers aan de excursie draagt.Ook de heer Rekers wordt niet vergeten.

De eerste tekenen van ontbinding doen zich voor. Spoorboekjes worden geraadpleegd en verbindingen besproken. Onderwijl rijdt de heer Rekers zeer snel in de richting van de nederlandse grens. Te Oldenzaal wordt gestopt en worden alle gesteenten bestemd voor Leiden gelost.Een stoet potige kerels rept zich om de zware stukken uit de bus naar het stenenlokaal van de heer Anderson te sjouwen, waar ze op verder transport blijven wachten. Te Hengelo stappen allen uit.

De excursie 1959 is ten einde.

Oldenzaal, december 1959

Afscheid bij station Hengelo.

Foto v. Houtum